

Verzoening is mogelijk

Lezing over religie en geweld
op de Utrechtse Studiedag van 8 juni 2007
in de Jacobi-kerk te Utrecht

1 *Inleiding: de actualiteit*

Een indringende ervaring met religie en geweld had ik vorig najaar in Bethlehem, in Palestina. Ik zag daar hoe een negen meter hoge muur dwars door de stad kronkelt, de muur die Israël, tegen alle internationale afspraken in, gebouwd heeft over Palestijns gebied.

De muur gaat dóór Bethlehem met als doel de tombe van Rachel te annexeren als heilige plaats van Groot Jeruzalem, - het graf van de "Rachel die weent om haar kinderen, omdat ze niet meer zijn" (vgl. Mat. 2:18). Het gevolg is wel, dat vele Palestijnse families voor die muur moesten wijken en hun inkomen verloren.

Ik sprak in Bethlehem met Claire Anastas, een katholieke vrouw die met haar man en kinderen zwaar getroffen is. Aan drie zijden wordt hun huis door de muur ingesloten. Alle uitzicht is weg, en ook alle bedrijvigheid van hun souvenirwinkel en auto-werkplaats. Ze wonen nu letterlijk op de militaire frontlijn tussen Joden en Palestijnen, met alle spanningen van dien.

Zelden heb ik ervaren hoe machteloos en absurd militair geweld kan zijn, geweld vermengd met religieuze belangen. Een religieus beladen muur als frontlijn tussen dodelijk geweld van de sterkere en dodelijk geweld van de zwakkere.

Wat er gebeurt in het midden oosten raakt ons allemaal, maar of we daarvoor ook verantwoordelijkheid willen nemen is de vraag. Bijna wekelijks heb ik nog email-contact met Claire uit Bethlehem. Ze is wanhopig: "Geven de christenen elders in de wereld dan niets om de plaats waar Christus is geboren?"

Dan moet ik bekennen dat mijn eigen kerk, de *Protestantse Kerk in Nederland* zich niet onverbloemd durft uit te spreken tegen zo'n veiligheidsmuur die ook gebouwd wordt om een land te annexeren. Daaruit blijkt dat we zelf ook nog gevangen zijn door ons eigen verleden van religie en geweld. Door terecht schuldgevoel over antisemitisme en jodenvervolging zijn we ten onrechte niet vrij om het onrecht van Israël af te wijzen.

2 *Medeplichtig*

Eén voorbeeld uit Bethlehem is genoeg, om te weten dat we in het relatief vreedzame Nederland volop betrokken zijn bij de wereldwijde thematiek van religie en geweld. We zijn geen buitenstaanders, - we zijn medeplichtig, ten goede of ten kwade.

In de vijftien jaar van mijn predikantschap heb ik vaker beleefd dat geloof, politiek en geweld, zóveel met elkaar te maken hebben, dat je er ook op de preekstoel soms over moet spreken in politieke termen. Niet om *partij*-politiek te bedrijven, maar wel om actuele problemen van oorlog en geweld te belichten vanuit Gods Woord.

Ik denk aan de val van Srebrenica, waar Nederland rechtstreeks bij betrokken was. Een Nederlandse militair, overste Franken, plaatste zelfs een handtekening voor de zogenaamd

'correcte deportatie' van de bevolking.¹ Hebben wij daar - binnen het kader van de VN - niet te weinig geweld ingezet om onze belofte waar te maken dat we de mensen daar zouden beschermen?

Ik denk ook aan nine-eleven, 11 september 2001, de aanval op het Pentagon en de Twin Towers, en later de moord op Theo van Gogh, schokkende gebeurtenissen die religieuze spanningen verder op scherp stelden.

En ik denk aan de oorlog in Irak. Ook als kerkmensen hebben we geworsteld met de vraag of het goed was, dat Nederland zich achter de beslissing van de VS stelde om Irak binnen te vallen. Nog zie ik Colin Powell met zijn powerpoint-presentatie voor de Veiligheidsraad, om aan te tonen dat er massavernietigingswapens in Irak waren. Behoedzaam besteedde ik er aandacht aan in de preek. En nu is gebleken, dat Bush en Powell ons niet de waarheid hebben verteld. Op dubieuze gronden zijn mannen en vrouwen de oorlog in gestuurd, en Nederland liet zich op sleeptouw nemen.

3 Normen en waarden

Inmiddels is wel duidelijk, dat ik mijn theologische analyse van religie en geweld wil maken op het klankbord van de politieke actualiteit; en op de genoemde voorbeelden zal ik straks nog terugkomen. Eerst zal ik nu aanknopen bij de morele discussie zoals die de laatste tijd in ons eigen land gevoerd is, om van daaruit langs twee lijnen bij de theologische kern komen.

Het is de verdienste van premier Balkenende, dat er in Nederland veel gepraat wordt over 'normen en waarden'. We kregen het gevoel dat belangrijke normen en waarden verloren gaan door teveel nadruk op de vrijheid en tolerantie van de jaren 70, die steeds vaker misbruikt worden. We voelen ons niet meer veilig bij elkaar, op straat, in oude stadswijken. De multiculturele samenleving dreigt uit elkaar te vallen, opvoeding schiet tekort, etnische en religieuze spanningen nemen toe.

Daarom nieuwe aandacht voor normen en waarden, want die moeten "de boel bij elkaar houden"(burgemeester Cohen). Maar wat heeft die bezinning over normen en waarden ons nu gebracht? Premier Balkenende lanceerde het motto *Fatsoen moet je doen*. Natuurlijk is het al heel wat, wanneer wij op straat, in winkels en in de trein enig fatsoen weten op te brengen. Maar tegelijk typeert dat motto - *Fatsoen moet je doen* - ook wel, hoe armzalig en plat-burgerlijk onze morele discussie in Nederland vaak is.

Want natuurlijk moet echte moraliteit dieper gaan dan een fatsoenlijke buitenkant. Onze beschaving is niet gered met burgermansfatsoen dat niet dieper is geworteld dan welbegrepen eigenbelang. Gelukkig begint dat inzicht wat meer door te breken. Dat kan ik toelichten aan de hand van twee belangrijke uitlopers die onze nationale discussie over normen en waarden inmiddels gekregen heeft.

4 Regels zijn regels

De éne vertakking van de normen-en-waarden-discussie zien we kort verwoord in het motto *Regels zijn regels* van voormalig minister Rita Verdonk. Volgens haar is de cultuur en moraal van

¹ Zie voor een kopie van dit document: Vgl. Karremans, Th., *Srebrenica. Who Cares?*, Nieuwegein 1998, 347.

Nederland gered, als we strikt onze wetten en regels toepassen, goedschiks of kwaadschiks. Regels zijn regels, of het nu gaat om de 48 uur die nieuwe asielzoekers krijgen voor hun vluchtverhaal, of om het paspoort van Ayaan Hirsi Ali. Tot welke schrijnende willekeur en groteske toestanden dat kan leiden hebben we inmiddels gezien.

Maar toen kwam die bijzondere uitzending van het TV-programma *Buitenhof*, op 21 mei 2006, waarin Dorien Pessers, hoogleraar rechtstheorie aan de Vrije Universiteit, werd geïnterviewd door Paul Witteman. Was je 's morgens niet naar de kerk geweest, dan kreeg je alsnog een indrukwekkende preek.

Mevr. Pessers sprak 20 minuten lang recht uit het hart, en maakte duidelijk dat de politieke koers van minister Verdonk haaks stond op de juridische traditie van Nederland. Want elke rechter en minister heeft het recht en de plicht om de wet toe te passen vanuit een vrije en kritische positie ten opzichte van die wet, en moet daarbij rekening houden met de beginselen van redelijkheid, billijkheid en goede trouw.

Natuurlijk zijn rechtsgelijkheid en gelijke behandeling buitengewoon belangrijke beginselen. Maar die komen alleen tot hun recht, als wetten en regels bezien worden vanuit de meest fundamentele principes van onze samenleving, zoals ze zijn neergelegd in de *Universele Verklaring van de Rechten van de Mens*. Vanuit dat perspectief moeten wetten regelmatig worden bijgesteld, en heeft elke minister en rechter een zekere speelruimte, niet de speelruimte van de willekeur, maar van discretionaire bevoegdheid en nieuwe jurisprudentie.

Dat gedenkwaardige interview met Dorien Pessers veroorzaakte zoveel reacties, dat de tekst later met een nawoord in een aparte brochure werd uitgegeven.² Ook elke theoloog kan ik die brochure aanbevelen, omdat Dorien Pessers eigenlijk een actuele vertaling geeft van wat apostel Paulus lang geleden al met zoveel kracht naar voren heeft gebracht:

Namelijk dat wetten en regels belangrijk zijn, maar dat ze meedogenloos en zelfs dodelijk worden, als ze niet worden uitgelegd en toegepast vanuit het vrije standpunt van naastenliefde en barmhartigheid. Dat fundamentele gezichtspunt geldt dus niet alleen voor kerk en geloof, maar ook voor de politiek, hoe belangrijk de scheiding tussen kerk en staat verder ook is.

Een wetspositivisme van *regels zijn regels*, zoals dat verdedigd werd door minister Verdonk, is funest voor de humaniteit, ook op het terrein van de politiek. "De letter doodt, de Geest maakt levend" zegt Paulus (2 Kor. 3:6). Dat fundamentele gezichtspunt bracht Dorien Pessers ons weer in herinnering, maar nu op maatschappelijk en politiek terrein. Ook daar geldt, dat wetten en regels alleen de humaniteit zullen dienen, als ze worden opgesteld, vernieuwd, geïnterpreteerd en toegepast vanuit de hoogste gezichtspunten van humaniteit.

Er is dus altijd een dialectiek van de letter en de geest van de wet, wat ook betekent dat er niet alleen voor minister en rechter een discretionaire bevoegdheid is, maar voor elke burger. Hoeveel gehoorzaamheid van ons ook verwacht mag worden ten opzichte van wetten en regels, nooit zijn we daar slaafs aan onderworpen in de sfeer van *Befehl ist Befehl*. Altijd hebben we zelf te beoordelen vanuit onze eigen discretionaire bevoegdheid of het volgen van deze wet of regel in deze situatie terecht en noodzakelijk is.

Hoe hoger onze functie of ambt, hoe groter onze verantwoordelijkheid, en hoe groter onze discretionaire bevoegdheid. De directeur van een gevangenis heeft meer discretionaire

² *Regels zijn regel. Paul Witteman in gesprek met Dorien Pessers over de daadkracht van Rita Verdonk*, Amsterdam 2006

speelruimte in de toepassing van de regels dan een cipier, om nog een voorbeeld van Dorien Pessers aan te halen. En wee het land waar politici regeren met de mentaliteit van cipers.

Ik zei het al, met de controverse rond *regels zijn regels* zitten we midden in de theologische problematiek, zoals de apostel Paulus die al naar voren bracht, een religieus bevlogen man, die zelf was opgevoed volgens het principe van *regels zijn regels*, en *wet is wet*, maar daarin vastliep.

5 *Geloven in het publieke domein*

Daarmee kom ik op de andere uitloper van de discussie over normen en waarden, zoals we die in de afgelopen jaren in Nederland hebben gehad. Eerder dit jaar verscheen een verrassend rapport van de *Wetenschappelijke Raad voor het Regeringsbeleid over Geloven in het publieke domein*.³ Daarin brengen diverse auteurs naar voren, dat religie niet alleen weer een respectabel onderwerp is geworden in het publieke debat, maar ook dat religie een belangrijke samenbindende en morele factor kan zijn in onze multiculturele samenleving. Met andere woorden: we hebben niet genoeg aan *regels zijn regels*.

In tegenstelling tot voorgaande decennia, toen geloof en religie werden terugverwezen naar de binnenkamer van het privé-leven, mag geloof nu weer meedoen in de publieke ruimte, om daar te helpen “de boel bij elkaar te houden”, om burgemeester Cohen nog een te citeren.

Het besef groeit dus, dat normen, waarden en regels uit de lucht gegrepen zijn, als ze niet gedragen en geïnspireerd worden vanuit een diepere levensovertuiging, als ze niet geworteld zijn in het geloof van individuele burgers, die vanuit een *dieper* weten al die normen en waarden willen vormgeven en overdragen.

Zonder diepere levensovertuiging, religieus of niet, raken onze normen en waarden ontworteld, en drijven ze weg als een boei op het water die niet verankerd is. Zonder levensvisie verliezen we het besef waarom we normen en regels willen uitdragen en volgen. Zonder die oriëntatie kun je ook weinig anders, dan wetten met strengere straffen en meer overheidsgeweld afdwingen, want *regels zijn regels*.

Het ontbreken van geestelijke oriëntatie stimuleert dus niet alleen het stuurloze geweld van burgers, maar ook het geweld van de overheid, omdat zij de regels met steeds meer geweld moet handhaven.

Geloof en godsdienst staan opnieuw op de publieke en politieke agenda, wat nog niet wil zeggen dat de kerken weer groeien; recente onderzoeken maken ons dat wel duidelijk. Maar voor christenen en andere gelovigen is er reden genoeg ons te mengen in het politiek-maatschappelijk debat, en daar te vertalen hoe wij uit onze eigen religieuze bronnen de normen, waarden en wetten van onze samenleving willen dragen en vormgeven.

6 *Verzoening is mogelijk*

Maar wat is dan het fundamentele inzicht, wat is de primaire intuïtie die christenen meebrengen in het publieke domein? Dat is het geloof en de ervaring *dat verzoening mogelijk is*, en ook nodig. Verzoening tussen mensen en volken, die ten diepste teruggaat op verzoening tussen God en

³ Donk, W.B.H.J. van de, e.a. (red.), *Geloven in het publieke domein. Verkenningen van een dubbele transformatie*, Amsterdam 2006

mensen. Hiermee zijn we bij het hart van de theologie, vanwaaruit we ook het goede perspectief vinden op geloof en geweld.

Hoeveel geweld we op elkaar ook uitoefenen, gerechtvaardigd of niet, hoe mild of streng straffen ook zijn, - met geweld en dwang alleen zullen we anderen nooit overtuigen, zullen we anderen nooit tot oprechte bekering en vernieuwing brengen.

Geweld kan nodig zijn, overheids geweld, of individueel geweld uit zelfverdediging, of bij uitzondering in een gerechtvaardigde oorlog. Maar nooit is geweld genoeg om mensen tot elkaar te brengen in verzoening en vrede.

Geweld is nooit genoeg, en mede daarom is verzoening *onmisbaar* voor een vreedzame, vrije en rechtvaardige samenleving. Geweld is pas uit een samenleving gebannen, meer of minder, als mensen zich veilig voelen bij elkaar, als er verzoening groeit, hoe gebrekkig ook, zodat wantrouwen en wraakgevoel wordt afgebroken, mensen elkaar de hand kunnen reiken en samen een nieuw begin willen maken.

Verzoening is mogelijk, inkeer en ommekeer zijn mogelijk. Dat geheim van de Kerk is ten diepste het geheim van elke vreedzame samenleving, christelijk of niet. Als een samenleving niet durft te hopen op die realiteit van verzoening, kun je alleen maar terugvallen op gewapende vrede, op *regels zijn regels*, op de koude oorlog van burgers en staten.

7 *Kerk, staat en overheid*

Verzoening is mogelijk, dat geheim wordt maar zeer ten déle gekend, gedeeld en geleefd, en daarom mag de overheid niet naïef zijn. Daarom is er politie en leger, daarom kan overheids geweld gerechtvaardigd en noodzakelijk zijn, daarom zijn er rechters en gevangenen.

Verzoening en vrede zijn mogelijk, maar als burgers daar niet uit leven, moet het kader van recht en orde zijn werk doen door mensen te beschermen, moeten wetten en regels gehandhaafd worden door de overheid. Het recht van geweld ligt daarbij uitsluitend bij de overheid, al heeft elke burger een discretionaire, marginale ruimte om ook geweld uit te oefenen in situaties van noodweer.

Geweld kan nodig zijn, mits uitgeoefend èn gelegitimeerd door de overheid. De overheid kan zelfs kiezen om een oorlog in te gaan. Maar als voor iets publieke verantwoording nodig is, dan wel in het geval van een oorlog, want dan beslis je over leven en dood van vele burgers.

Het hart van elke humane samenleving ligt in vrede en verzoening, met daarom heen de beschermende orde van recht en rechtshandhaving, en daar weer omheen - desnoods, als het echt niet anders kan - de oorlog. En een oorlog mengt zich altijd met de buitenste duisternis van chaos en zinloos geweld.

De overheid creëert dus met zachte of harde hand een leef- en speelruimte, waarin door de burgers veilig geleefd en geloofd kan worden. Die vrije ruimte is niet bedoeld om anderen, bijvoorbeeld moslims, opzettelijk te kwetsen, onder een vals beroep op de vrijheid van meningsuiting. Als je de vrijheid zo misbruikt begrijp je weinig van beschaving en verzoening, en vraag je erom dat de overheid strenger wordt, met meer regels èn geweld om die te handhaven.

Het recht van zinvolle geweldsuitoefening ligt alleen bij de overheid. Dat betekent dus dat alle andere instanties, zeker die van kerk en religie, principieel geweldloos horen te zijn. Voor christenen geldt dat niet alleen vanwege de scheiding van kerk en staat, maar ook vanuit hun eigen geloof.

Want de kern van dat geloof is de kostbare en ongekende mogelijkheid van verzoening in een wereld vol van geweld. Zulke verzoening kan alleen tot stand komen als mensen zich veilig weten in een ruimte zónder geweld, een ruimte van onvoorwaardelijke liefde, waar schuldbekentenis, vergeving en verzoening mogelijk zijn als de basis van een nieuw leven.

Alleen als je niet meer bang hoeft te zijn voor geweld van God en de mensen, is verzoening een reële optie. Alleen op grond van een geweldloze handreiking van de liefde, blijft een nieuw begin van leven en samenleven mogelijk nadat je schuldig bent bevonden en terecht bent veroordeeld.

Recht moet worden gedaan, altijd, maar zonder het geheim van verzoening kan geen enkele samenleving menselijk worden. Dat geheim is de Kerk in bewaring gegeven, en die kan het alleen zuiver bewaren, als zij zelf principieel afstand doet van elke vorm van geweld. In haar eigen woord en werk is de Kerk wezenlijk pacifistisch, - zonder aan de overheid het recht van legitiem geweld te ontzeggen, want de overheid "draagt het zwaard niet tevergeefs".

Als burgers niet in vrede met elkaar willen leven, moet de rechtsorde - zo nodig met geweld - gehandhaafd worden. Maar in de uitoefening van dat geweld mag de kerk zelf nooit betrokken raken, want dat verduistert het diepste geheim van verzoening en vrede dat de Kerk in bewaring heeft. Daarom ook draagt de aalmoezenier of legerpredikant geen wapen.

De scheiding van religie en geweld, en daarmee ook de scheiding tussen kerk en staat, is zó principieel, dat ook al in de theocratie van het oude Israël de koning nooit tegelijk hogepriester mocht zijn.

Dit gezichtspunt van geweldloosheid brak definitief door in Gods openbaring in Christus. De kern van het christelijke geloof is geweldloos, want het Koninkrijk Gods wordt niet gebouwd op het fundament van dwang, maar op de vrije instemming van het hart.

Dat hierin het centrum ligt van christelijke bijbelse theologie heeft collega Sam Janse in een recente publicatie over geweld in het Nieuwe Testament nog eens uitvoerig aangetoond.⁴ Waarmee ook weer duidelijk is, hoe vaak christenen in de geschiedenis zijn losgeslagen van hun eigen anker in de boodschap van Jezus.

8 *De rechtvaardige overheid niet zonder geheim van de kerk*

Het is de roeping van de kerk om het geheim van de verzoening te bewaren, te leven en te vertolken in de samenleving. Precies daarin ligt naar mijn overtuiging de grootste politieke relevantie van het geloof in politiek en samenleving: duidelijk maken dat verzoening mogelijk en nodig is. Want zonder verzoening, zonder een dieper liggende inspiratie van vrede blijven burgers met elkaar leven op voet van oorlog. Zonder verzoening blijft de vrede gewapend.

Voor elk overheid die uit is op duurzame vrede blijft het geheim van de kerk een laatste doelstelling, - want christen of niet, wie verlangt ten diepste niet naar zulke veiligheid, vrede en verzoening tussen mensen? Dan pas krijgt reclassering zin, dan pas ruist er vrede op de bergen van de Balkan, dan pas wordt de muur in Bethlehem afgebroken. Christelijk of niet, een politicus die zulke - bijna eschatologische - hoop niet een beetje kent, is een gevaar voor de samenleving.

Kerk en geloof zijn principieel geweldloos, maar vanuit die eigen identiteit heeft de kerk wel het recht en de taak om overheid en parlement kritisch aan te spreken, als die hun uitoefening van

⁴ Janse, S., *De tegenstem van Jezus. Over geweld in het Nieuwe Testament*, Zoetermeer 2006.

geweld onvoldoende legitimeren, bijvoorbeeld als asielzoekers maar 48 uur de tijd krijgen hun verhaal te doen, of als Nederland - zoals nu blijkt - op dubieuze gronden steun geeft aan een oorlog.

Ook als kerk moeten we het hoog opnemen, als regering en parlement niet bereid zijn rekenschap te geven van een oorlog die wellicht op verkeerde gronden begonnen is. Hoe kunnen we anders nog verder met onze discussie over normen en waarden? Persoonlijk ben ik blij met het generaal pardon voor asielzoekers, en ik begrijp wel dat je in de politiek compromissen moet sluiten, maar lever het ene cruciaal-ethische punt (een Irak-onderzoek) niet in voor het andere (een generaal pardon)

Nog steeds ook blijven er vragen bij de Srebrenica-affaire. Was daar - in VN-verband - niet méér moed en geweld nodig geweest tegen Mladic en zijn troepen? Als de regering later erkent dat er veel fout is gegaan, waarom wordt er dan gezegd: "We zijn wel verantwoordelijk maar niet schuldig?"

Hoe zo niet schuldig, als ministers zelf aanwezig waren in de commandobunker van defensie? Wat moeten de moslim-vrouwen van Srebrenica denken van het christelijke Nederland - want zo zien ze ons - als we zelfs niet een béétje schuld bekennen wegens foute inschatting, gebroken beloftes en misschien wel gebrek aan moed?

Juist als de grens tussen kerk, staat en religie en geweld duidelijk getrokken wordt, is er alle reden ons als kerk te mengen in het publieke debat over zulke politieke kwesties, niet *partij*-politiek gemotiveerd maar vanuit een religieuze inspiratie die onze samenleving hard nodig heeft.

9 God en geweld

Nu nog een cruciale theologische vraag, namelijk die naar God en geweld. In brede kringen van kerk en theologie bestaat de neiging om elk vorm van geweld uit God te verbannen. Zoals God niet meer almachtig mag zijn, zo ook niet meer gewelddadig in welke vorm dan ook. Dan is Hij alleen nog een God van de lijdende liefde, tot het einde toe een slachtoffer en kruisdrager.

Maar dat godsbeeld is moeilijk te handhaven, als wij uitoefening van geweld door de overheid wel legitiem en vaak noodzakelijk vinden. Want dan moeten we ook vinden dat God zich daar in principe achter kan stellen, en dat Paulus gelijk heeft als hij zegt dat de overheid daarin een "dienaressen van God" is en "het zwaard niet tevergeefs draagt" (Rom. 13:4 S.V.).

Als er voor God dus zinvol en legitiem geweld kan zijn, blijft de vraag hoe Hij dat zinvolle geweld dan uitoefent. In veel religie, ook het christendom, werd en wordt nog gedacht dat God zijn sturende en straffende geweld uitoefent via de krachten van de natuur, zoals een bliksem-schicht, een overstroming of aardbeving.

Maar in de krachten van de natuur is zoveel willekeur, dat je moeilijk kunt spreken van een transparante, rechtvaardige en evenredige uitoefening van geweld. De natuur zelf is niet zo rechtvaardig. Daaruit kennen we niet de God en Vader, zoals Jezus Christus die ons geopenbaard heeft.

Volgens een meer moderne opvatting zou je kunnen zeggen, dat God ons gewelddadig kan straffen door de *gevolgen* van het kwaad, die we zelf over ons afroepen. Daar zit een kern van waarheid in: als wij de orde van Gods schepping verstoren, door bijvoorbeeld het milieu te vervuilen, reageert die orde daarop met voor ons soms dramatische gevolgen. Of als we Gods morele orde van liefde en vrede schenden door haat, leugen en oorlog, roepen we veel ellende over ons af.

Toch kun je ook zo niet op een theologisch zuivere wijze spreken over het straffend ingrijpen door God. Want bij ethische categorieën gaat het altijd om keuzes die in vrijheid gemaakt en verantwoord worden. Helder ethisch handelen van God en mens veronderstelt in beide gevallen vrije keuzes en oordelen die wij kunnen begrijpen en bevragen.

Daarom kan de transcendente God alleen ethisch transparant handelen via mensen, en legt hij zijn geweldsuitoefening in onze handen. Andere vormen van geweld of straf, via de krachten van de natuur of door incidenteel wonderbaarlijk ingrijpen, blijven altijd onduidelijk en houden het karakter van willekeur.

Maar als God zijn legitieme geweld in onze handen legt, ten gunste van wees en weduwe, ten gunste van slachtoffers, vluchtelingen en vervolgd, - dan is de willekeur nog niet voorbij. Want wie zijn wij met al onze gebreken, fouten en soms zo grote kwaad? Ook als Gods uitoefening van geweld ethisch wordt door te handelen via mensen, is de ethische zuiverheid en behoedzaamheid vaak nog ver te zoeken.

Dan gaan wij bijvoorbeeld roepen: *regels zijn regels, wet is wet*; of we camoufleren de ware redenen van een oorlog, of er staat een Joodse muur in Bethlehem, waar je als christen niet teveel van zeggen mag.

Er bleef de Schepper daarom niets anders over dan zèlf mens te worden, een zuiver mens met volstrekt integere intenties en zuivere liefde, èn: zonder enig geweld. Opdat we eindelijk zouden weten dat verzoening mogelijk is, eindelijk ontdekken waarin de laatste grond ligt van wetten en regels, - wetten en regels die een rechtvaardige overheid zo nodig met geweld moet handhaven.

Door de bijbel heen wordt over Gods krachtdadige afrekening met het kwaad steeds meer gesproken in eschatologische termen, vooruitgeschoven naar het einde. Aan het einde der tijden, dan zal God zijn laatste oordeel vellen. Die laatste afrekening, zo nodig met geweld, is dus niet aan ons.

Tot aan dat einde der tijden is er wel enig geweld in onze handen gelegd, maar alleen als overheid, of in de noodweer van onze discretionaire bevoegdheid. Dat is een buitengewoon risicovolle en verantwoordelijke taak, het geweld in onze handen, maar we zijn daarbij niet stuurloos. Want verzoening is het grote perspectief, verzoening is nodig, voor elke samenleving. Dat besef - hoe verborgen ook - sluimert overal in de harten van mensen, om te beginnen in Bethlehem, waar het geboren is.

10 *Islam en geweld*

De laatste tijd klinkt steeds luider de vraag of in de bronnen van de islam, in zowel de Koran als in het optreden van Mohammed, de geestelijke vrijheid van geloof en geweten wel voldoende is gewaarborgd. Sam Janse betwijfelt dat; want veroverde Mohammed niet met geweld de wereld van de Islam? Jezus ging geweldloos naar Jeruzalem en het kruis, Mohammed met wapens naar Mekka.⁵

Ik deel de twijfels van Janse, - wat nog wat anders is dan te beweren dat moslims van huis uit gewelddadig zijn; zoals we ook niet kunnen beweren dat christenen van huis uit vreedzaam zijn. Het is altijd belangrijk te onderscheiden tussen de essentie van een godsdienst - waarover veel gesprek nodig is - en de intentie waaruit de aanhangers van die godsdienst hun geloof vormgeven. De Geest waait immers waarheen Hij wil.

⁵ Janse, a.w., 187-188.

Bovendien maakt een godsdienst geschiedenis door, - met verschuivingen van inzicht en praktijk. Al in de bijbel zelf wordt er een lange weg gegaan, tot aan de openbaring in Christus, voordat de scheiding tussen geloof en geweld, liefde en dwang, zuiver aan het licht komt. En daarna blijken christenen maar heel gebrekkig in staat te zijn het evangelie van Gods weerloze liefde zuiver te ontfouwen, in leer en leven.

Maar zeker na de ramp van nine-eleven, na de moord op Theo van Gogh en bij de aanhoudende dreiging van moslim-terrorisme moet de vraag naar religieuze bronnen van geweld openhartig gesteld worden in gesprek met de islam. Heel graag zou ik meer theologen en andere vertegenwoordigers van de islam zien in Nederland, met wie we dit gesprek diepgaand en bij herhaling kunnen voeren. Tot nu toe zijn ze nauwelijks te vinden, terwijl de vraag in hoeverre de theologische wortels van een godsdienst zelf aanzetten tot geweld, heel urgent is.

Van onze kant moeten we beseffen, ik weet dat uit eigen ervaring, dat juist bij dit onderwerp van 'godsdienst en religie' de geloofwaardigheid van onze christelijke positie ernstig wordt aangetast, als wij ten aanzien van Israël met twee maten meten.

Bethlehem zou ons als Joden, christenen en moslims de weg kunnen wijzen, als we de muur afbreken, en in de leer gaan bij de Palestijnse Jood die daar geboren is, een kind dat direct al moest vluchten voor geweld. Zonder zijn Woord en weg zal Rachel blijven huilen over kinderen die er niet meer zijn.